

's Nachts geheime mantel, de dag zijn schone schijn

Frank Flippo

Vijftien maart 1742. Vier mannen komen een Limburgse herberg binnen en gieten zich vol met brandewijn. In de ruzie en het tumult dat dan ontstaat, dringt ineens een boevenbende van twintig man de herberg binnen. De herbergier wordt gegrepen en stijf vastgebonden in de kelder gesmeten. Zijn vrouw is in de tussentijd met de kinderen naar de zolder gevlucht. Een schot uit het rijpistool van de bendeleider maakt een eind aan haar hulpgeroep. Rijk beladen verdwijnen de indringers in de nacht.

Dit spannende verhaal komt niet uit een avonturenroman, maar is echt gebeurd. Het is lang niet de enige inbraak geweest van deze boevenbende. Deze Bokkerijders plunderden en ontheiligden tussen ongeveer 1730 en 1770 tientallen kerken, pastorieën en boerenhoeven in Zuid-Limburg, dat toen Overmaas heette. Vanaf ongeveer 1740 tot 1780, tien jaar na de laatste overvallen, zijn de Bokkerijders door de justitie vervolgd, veroordeeld en uiteindelijk verslagen. Meer dan zeshonderd mensen, mannen en vrouwen, bedelaars en notabelen werden opgepakt en meestal ter dood veroordeeld.

De wandaden van de Bokkerijders spreken nog altijd tot de verbeelding. In de loop der tijden zijn er tal van verhalen over in omloop geraakt, maar een groot deel is verzonnen. Dit artikel gaat over de ware toedracht.

HET GETEISTERDE RANDGEWEST

Overmaas was in de Spaanse Successieoorlog, die duurde van 1701 tot 1713, voortdurend geplunderd door soldatenhorden uit allerlei uithoeken van Europa. Geteisterd bovendien door veepest en hongersnoden maakte het ooit zo lieflijke heuvel-land een berooide indruk. De Bokkerijders deden daar in de naoorlogse opbouwfase nog een schepje

bovenop. Rijke boerenhoeven en kerken werden niet al te best verdedigd en omdat er heel wat te halen viel, waren die de klos. De rovers waren gewone Limburgers. Terwijl ze overdag als ieder ander aan het werk waren, pleegden ze in het holst van de nacht aanvallen. Ze heetten daarom ook wel de bende van nachtdieven en knevelaars.

In veel opzichten zijn bokkerijders typerend voor een naoorlogse tijd. Ze richtten bijvoorbeeld winterkwartieren in en werven rekruten. Dat hadden ze geleerd van de buitenlandse legers. Ook schreeuwden ze vaak bevelen, spraken elkaar aan in rangen en droegen militaire kledingstukken, zodat ze veel weg hadden van afgedankte soldaten. Verder dienden de verhitte taferelen tijdens de protestantisering van Overmaas als inspiratiebron voor hun belegeringen van kerken en het verjagen van priesters.

Na de Unie van Utrecht in 1713 werd Overmaas verdeeld tussen Oostenrijk, de Nederlanden, de hertogdommen Gulik, Limburg en tal van kleinere, onafhankelijke staatjes. Overmaas veranderde in een volkomen onoverzichtelijke boel van grenzen en enclaves. Ideaal voor smokkelaars en rovers, want die konden zich voortdurend terugtrekken achter grenzen waar hun achtervolgers niets te zeggen hadden. De strafvervolging van de Bokkerijders bleef hierdoor lange tijd gebrekkig.

VILDERS EN ANDER UITSCHOT

De dorpelingen van Overmaas wantrouwden iedereen die reisde. Eeuwenlang hadden zij niets dan ellende beleefd van lieden zonder vaste verblijfplaats. Naast troepen brandschattende huurlingen hadden vanaf de middeleeuwen voortdurend groepen zigeuners en struikrovers de omgeving onveilig gemaakt. Vaak was de vlucht de enige mogelijkheid om het vege lijf te redden.

De angst voor invallen was zo groot dat niet alleen reizigers, maar ook reizende beroepen met argusogen werden bekeken. Het beroep van vilder wel het meest van al, want vilders hielden zich ook nog met onreine dingen bezig. Een gewone dorpeling bedacht zich wel twee keer voor hij vilder werd. Wie dat ging doen werd een paria. Je kon dan niet meer aan ander werk komen. Alleen een vrouw uit een vildersgezin zou ooit wat in je zien. Je zou bovendien aan de buitenkant van het dorp komen te wonen, letterlijk aan de periferie van de samenleving.

Vilders verwijderden en begroeven lijken en aan pest gestorven vee. Het vee ontteden zij van huid, vet en vlees. Met hun zagen en messen assisteerden zij verder de scherprechter als deze misdadigers aan verhoren onderwierp. Ook bij slagvelden kwam je altijd vilders tegen. Tijdens epidemieën en oorlogen werden ze goed betaald, maar toen die verdwenen en Overmaas weer overeind krabbelde, nam hun werkgelegenheid af en raakten velen aan de bedelstaf.

Maar niet alleen vilders leden onder de vrede. Omdat de sterk gedaalde vraag naar soldatenlaarzen en gesmeed wapentuig ook schoenmakers en wapensmeden brodeloos maakten, behoorden naast vilders, voermannen en marskramers ook zij tot de eerste Bokkerijders. In herbergen buiten de dorpen ontmoetten zij elkaar en smeedden er hun plannen. Daar ontstonden de eerste bendes, met de herbergier soms als hoofdmans. Samen kenden ze het gebied van Overmaas op hun duimpje en wisten ze waar wat te halen viel. Als beroepsreizigers wisten ze precies waar de rijke boerderijen en kerken lagen en over welke paden de schatten veilig konden worden afgevoerd. Zij wisten veel meer dan de dorps- en staatsgebonden schutters door wie ze bij diefstal achtervolgd konden worden.

GEVILDE TENEN

Naast het streven naar een behoorlijk inkomen werden de Bokkerijders gemotiveerd door een duidelijke wrok tegen de kerk. Een blik om de hoek bij een zondagsmis verklaart al snel waarom som-

mige bezoekers zo gehaat werden. Clerus en rijke boeren zaten daar te pronken met hun bezit, terwijl de plattelanders hen bovendien alle eer bewezen die een mens zich kon wensen. Daar moest je als vilder eens om komen.

De Bokkerijders hadden dan ook dolle pret als ze offerblokken, tabernakels en sacristieën konden openbreken. Vaak stalden zij de kerkschatten na de roof in een weiland uit om te genieten van hun buit. Ze haalden vaak grappen uit met crucifixen en andere symbolen, zoals die ene Bokkerijder die wel een uur rondliep met de grote heilige hostie uit de monstrans en steeds riep: "En wat zal ik nu met ons lieve heer doen"?

Op hun rooftochten konden Bokkerijders ook verdrongen driften botvieren; zelfingenomen rijke boeren konden ze martelen, vrouwen verkrachten. Vaak leken de rooftochten op een uitje en voltrokken zich in carnavaleske sfeer: beschilderd en bizar uitgedost drongen ze dan de woningen binnen. Veel boeven kenden hun slachtoffers persoonlijk. In plaats van veel stampei te maken, ging men

daarom soms muisstil te werk. Er zijn vele gevallen bekend van boeren wiens hele huis werd leeggehaald zonder dat ze wakker werden.

De luidruchtige overvallen gingen vaak gepaard met wreedheden. Vuur was in die tijd een gangbaar middel om informatie los te krijgen. De tenen van een koppige boerin die weigerde te zeggen waar de kostbaarheden lagen werden bijvoorbeeld bedrupt met brandende lampolie, nadat ze eerst vakkundig van hun vel waren ontdaan. Bokkerijders smeerden in de nacht van 2 augustus 1741 om dezelfde reden buik en benen van boerin van Seypekoven in met gesmolten zwavel en staken het goedje daarna in brand. Brandende strobossen dienden hetzelfde doel. Ze namen verder martelwerktuigen mee, bijvoorbeeld duimschroeven. Een boer werd eens ondersteboven in de brandende schouw gehangen tot hij zei waar de kostbaarheden lagen. Als een slachtoffer niets wilde zeggen ging de bende vaak door tot de dood erop volgde. De behandeling van opgepakte Bokkerijders bij de processen die in de loop van de achttiende eeuw tegen hen werden gevoerd, loog er overigens ook niet om; vaak was die net zo gruwelijk.

BOKKERIJDEERS EN SATANSISMIS

In het volksgeloof waren bokkerijders mensen die een verbond met de duivel hadden gesloten en op bokken door de lucht reden. De sage van dit soort bokkerijders is veel ouder dan de hier beschreven bendes. Voor de achttiende-eeuwse Zuidlimburgers die lucht kregen van nachtelijke rooftochten, griezellige inwijdingsrituelen en plundering van kersschatten door zwart geschilderde onverlaten lag deze naam dan ook voor de hand.

De Bokkerijders hielden inderdaad een soort satanismis, maar die had niet zo heel veel te maken met de Prins der Duisternis. Hij was meer bedoeld om eendracht te smeden in de bendes. Die werden steeds groter doordat de overheid lange tijd maar weinig succesvol kon optreden. Met het toenemen van de anonimiteit groeide het gevaar van verraad. Hiermee werd het instellen van een eed een bittere noodzaak. De eed werd geformuleerd door een aantal vooraanstaande bendeleden en begeleid met een ritueel om indruk te maken op de novieten. Deze moesten zweren:

“God en de Moeder Gods als afgedaan te beschouwen en in plaats daarvan de duivel aanroepen. Elkaar nooit te verraden bij gevangenne. Geen enkele medeplichtigheid te bekennen.

Elkaar te verlossen uit de gevangenis, maar de verlosse te vierdelen als hij de eed had gebroken. Bij de executie alles te herroepen wat eerder bekend was.

De eed tenslotte nooit aan buitenstaanders wereldkundig te maken, zelfs niet aan de biechtvader op het sterfbed, en desnoods voor die eed te sterven zonder te bekennen hem gezworen te hebben.”

Het ritueel werd vlak voor een plundering voltrokken op een verborgen plek in het bos of anders in een veldkapelletje.

Ter weerszijden van een geïmproviseerd altaar kwamen stenen Mariabeelden om de spot te drijven met de mis en twee luchters met kaarsen. Op het altaar werd een afgesneden hand van een dief gelegd met een brandende kaars erin. Deze dievenhand is een bekend gebruik bij veel boevenbendes van vroeger. Het berust op het oude geloof dat van het lichaam gescheiden delen een magische kracht bezitten. De dievenhand zou alle bewoners van het leeg te halen huis laten inslapen en verhinderen wakker te worden. De dieven zelf zou hij onzichtbaar maken.

Aan zo'n hand komen was geen probleem, want als een dief bij een openbare executie een hand werd afgehakt, moest de vilder hem oprapen. Uit de aard van zijn beroep ging een vilder op tamelijk nonchalante wijze om met voorwerpen die voor anderen nogal angstaanjagend zijn. Het verhaal gaat dat de bekende bokkerijder Jan Gerlach na een ritueel het kaarsstompje weer tussen de vingers vandaan haalde en het in een lapje gewikkelde lichaamsdeel dan weer doodgemoedereerd in zijn zak terug deed.

BESTUUR EN RECHTSPRAAK

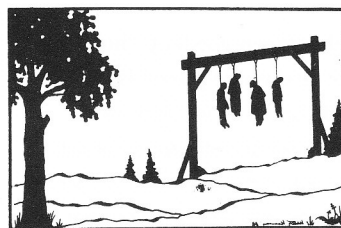
De Bokkerijders hielden huis tussen grofweg 1730 en 1774. Tussen 1742 en 1745 vonden de eerste strafvervolgingen plaats. In de eerste periode van de bende, tussen 1730 en 1740, kwamen Bokkerijders vooral uit het Oostenrijkse Land van Valkenburg en 's-Hertogenrade. In de tweede fase, in de jaren 1749 en 1750, ging het vooral om personen uit Schinnen en Geleen in een Oostenrijkse enclave in het land van Valkenburg. In de derde fase van 1751 tot 1774 breidde het rekruteringsveld van de Bokkerijders zich naar het westen uit en omvatte grote delen van Staats-Valkenburg, met name Klimmen, Heerlen en Meerssen. In het Oostenrijkse deel werden vooral in Ubach, Merksteijn en 's-Hertogenrade veel processen gevoerd. In totaal werden van de zeshonderd aangeklaagde personen er vijfhonderd veroordeeld.

Bestuur en rechtspraak waren in deze tijd nog niet duidelijk van elkaar gescheiden. De schepenbank vormde het dagelijks bestuur in de vele kleine rechtseenheden, die 'banken' heetten. Vaak werden de schepenen in hun vonnissing geadviseerd door rechtsgeleerden. Het vonnis was in principe bindend. Hoger beroep was bijna nooit mogelijk. De schepenbank of het gerecht bestond uit een schout, enkele schepenen, een secretaris en een gerechtsbode. De schout was tevens opsporingsambtenaar, bijgestaan door schutters en een gerechtsbode. Tijdens het proces was hij openbare aanklager en voorzitter van het gerecht. De landheer of een afgezant van de landheer benoemde hem.

Boven schout en schepenen stond het gewestelijk bestuur, in dit geval de Staten van Overmaas, die de ridders vertegenwoordigden.

Overmaas kreeg behalve met de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) ook te maken met het staartje van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). De laatste jaren van deze oorlog brachten Franse legers voor Maastricht, dat begin 1748 werd ingenomen, maar een jaar later na de vrede van Aken weer werd verlaten. Onmiddellijk na het vertrek van de Fransen sloegen de Bokkerijders weer toe. Deze bende, met als aanvoerder de herbergier Gerlingh Daniëls, deed in twee jaar tijd talrijke overvallen. Terwijl de eerste Bokkerijders vanaf 1730 vooral groepjes vilders waren die elkaar kenden, bestond de bende van Daniëls uit mensen met meer gevarieerde beroepen. Nadat Daniëls was overleden in het gevang, vormden zich begin jaren vijftig nieuwe bendes. In deze derde periode van de Bokkerijders lag de nadruk sterker dan voorheen op het werven en rekruteren, vaak ronselen, van de meest uiteenlopende mensen. De eed werd nog belangrijker dan voorheen. Er ontstond een wijdvertakt netwerk, waardoor bendes tegelijkertijd op flinke afstand van elkaar konden opereren. In de laatste fase voegden zich zelfs notabelen en gezeten burgers bij de bendes. De leden mochten nu niet meer weten wie de leider was. De overvallen zelf werden grootschalige manifestaties waaraan honderden mensen deelnamen; ze gingen lijken op militaire operaties, compleet met fluitsignalen, geschreeuwde bevelen en wachtwoorden. De Staten van Overmaas namen resoluties aan waarin zij zwoeren de Bokkerijders tot de laatste man te zullen uitroeien. Ze slaagden daar aardig in, want rond 1780 was alles al bijna voorbij. Tussen 1741 en 1778 werden honderden bokkerijders gevonnis. Omdat de controle op de misdaad zo veel te wensen over liet, encenseerde het gezag met opzet wrede, intimiderende en theatrale terechtstellingen.

Deze waren openbaar en werden uitgevoerd bij de woonplaats van de veroordeelden. De toegestroomde menigte bestond uit burens, omwonenden en bekenden van de gevonnisde. Voorafgegaan door een muziekkorps, staand of liggend op een kar en omringd door schutters, schout en schepenen werd de veroordeelde naar de executieplaats gevoerd. Het gejoel van omstanders begeleidde hem op zijn laatste, vaak lange voettocht. De schout las met luide stem het vonnis voor. Een priester stond de ongelukkige in zijn laatste ogenblikken bij, waarna de ophanging volgde, maar in bijna de helft van de gevallen deden eerst nog de scherprechter en zijn assistenten hun werk. De vingers die de rover op had gestoken om trouw te zweren aan zijn bende, werden bijvoorbeeld afgehakt, net als de hand waarmee gestolen was. Botten van armen en benen werden eerst kapotgehamerd, dan werden hand, vingers en lichaam aan het rad gespijkerd.

Rond 1780 rees zowel bij volk als overheid steeds meer verzet tegen dergelijke openbare wreedheden. Met de bestuurlijke samenvoëging van verschillende territoria en de vorming van bureaucratische staten zou het gezag over grotere bevolkingsgroepen stabiel en doeltreffender worden. Met de komst van een sterke Franse staatsorganisatie was ook de laatste bende en daarmee alles wat zich verder Bokkerijder noemde spoedig verleden tijd. De lange middeleeuwen van Overmaas waren met het verdwijnen van struikrovers en martelingen eindelijk afgesloten.

*

Voor meer informatie over de Bokkerijders: Anton Blok, *De Bokkerijders; roversbenden en geheime genootschappen in de landen van Overmaas* (Amsterdam 1991)

Theo Engelen, *De Bokkerijders. Banditisme tijdens het Ancien Régime. Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 8, (1977)

Florike Egmond, *Banditisme in de Franse tijd. Profiel van de Grote Nederlandse Bende 1790-1799* (Zutphen 1986)

Wilhelm Gierlichs, *De geschiedenis der Bokkerijders in het voormalig land van s-Hertogenrode*. (Maastricht 1972)

Juliaan Melchior, *De Bokkerijders* (Maasbree 1981)

*